

3. Arménie a Turecko v historickém profilu

Prvopočátky arménského národa jsou velmi staré, složité, avšak mimořádně zajímavé. Území Arménie je obývané nejméně půl miliónu let a představuje jednu z kolébek lidské civilizace a spojovací článek mezi kulturami Středomoří, severní Afriky a jižní Asie. Je to území, v němž hledáme první stopy dálkového obchodu a vyspělých raných civilizací.

Arménie leží v severovýchodním výběžku tzv. úrodného půlměsíce. Autochtonnost arménského národa v této oblasti dokumentují již v 2. pol. 1. tis. př. n. l. četné nálezy z Geghamských hor (okolí jezera Sevan), metalurgický komplex Mecamoru a výroba železa z 2. tis. př. n. l. Araratská nížina i vysoko položené horské oblasti byly odedávna osídleny a již v chetitských materiálech z 2. pol. 2. tis. př. n. l. je zmínka o království Hajaša (Arméni si říkali Hay). Pro etnogenezi Arménů se jako stěžejní jeví urartská vrstva z 1. tis. př. n. l., která končí koncem 7. stol. př. n. l. Po příchodu Peršanů v 6. stol. př. n. l. známe toto území jako zemi Armínia. Poprvé vystupují Arméni samostatně jako indoevropské etnikum ve 4. stol. př. n. l. Již v pol. 2. tis. př. n. l. zde představovalo Vanské království jedno z nejsilnějších územních celků a vytvořilo společně se silnými chetito - asyrsko - řeckými prvky základní složku dalšího hospodářského a kulturního vývoje arménského etnika, silně poznamenávající armenoidní typ tohoto národa. V etnickém sjednocování Arménů, které vrcholí koncem letopočtu, sehráli značnou roli i pozdější migranti, tj. tzv. frýžská vlna ze západní oblasti Malé Asie, původem s největší pravděpodobností z Dunajské delty. Svědčí o tom typy hrobů řešené stejně jako u Skythů a Thráků. Frýgové přicházející z původního chetitského území se zřetelně rýsují v historické postavě krále Midase¹⁹ již v 8. stol. př. n. l. v asyrských análech.

Architekti i archeologové dodnes řeší v metodických studiích stavební inspiraci chetitsko - frýžskou v arménské architektuře, profil sedlových střech s figurami, fasádní tvary frýžských hrobů a celkový vliv antických zdrojů, který se stále intenzivněji objevuje v archeologických nálezech. V Araratské nížině vznikala města antického typu podchycující severní magistrálu mezi Indií, jižní oblastí Předního východu, Malou Asií a Evropou. Kamenná města (Artašat,

Armavir, Vagharšapat, Dvin, Ani aj.) se mohla chlubit vodovody z pálených keramických trubek, četnými lázněmi antického typu a dělbou výrobní činnosti v městských sídelních útvarech.

Místní modrošedý tvrdý bazalt byl výborným stavebním materiálem, jehož velké a hladce otesané kvádry byly horizontálně spojeny železnými svorkami, spoje byly původně zalité olovem (jako v Palmyře nebo v Persepoli) a spájecí hmota byla běžná stejně jako vytápění mozaikových podlah. Arménské etnikum spoluutvářelo neobyčejně vyspělou stavební technologii a všechny ostatní přidružené výrobní disciplíny. Terénně uzavřená zeměpisná poloha spolupůsobila na utváření ojedinělého typu a zvláštností arménských dějin.

Arménština, jazyk arménského národa, se vyvíjí jako indoevropský jazyk s vlastním písmem abecedního charakteru. Křesťanská mise pronikla do Arménie již v prvních letech 4. stol. Christianizační proud vycházel v letech 301 – 311 z Caesareje (dnešního Kayseri). V roce 301 bylo křesťanství přijato jako oficiální náboženství, a Arménie se tak stala první křesťanskou zemí. Tento slibný vývoj posilovaný sjednocujícím charakterem křesťanství byl značně narušen pádem jednotného arménského územního celku ve 4. – 5. stol. Země se rozdělila mezi dva nepřátelené světy: Byzanc a Persii. V pol. 7.stol. se celé Zakavkazsko dostává do zóny arabského vpádu, který však nezanechal v Arménii výraznější stopy.

Hornatý terén, vyspělá města, tržní síť a pevná křesťanská kulturní tradice udržovaná arménskými kláštery odolala arabskému vlivu. Ve 2. pol. 11.stol. se dostává Zakavkazsko pod velký tlak Seldžuků, kteří pronikali z východu dále do maloasijských oblastí. Zakavkazské oblasti nevydržely nápor kočovných tureckých kmenů a bitva u Manzikertu v r. 1071 rozhodla o osudu Arménie na mnoho staletí. Turci jsou původně zauralský kmenový svaz, který proniká v 8. stol. do Přední Asie. Jedná se o potomky Oghusů, Turkmenů a středoasijských kmenů z podhůří Taňšanu. V 11. stol. postupují z Iránu do Malé Asie a pod vedením Alp Arslana pronikají přes Zakavkazsko do Anatolie. Zde vzniká sultanát Rom s hlavními městy Kayseri a Konya. Seldžucká říše podlehla ve 13.stol. devastujícímu vpádu Mongolů. Zpustošená země se stabilizovala až pod vládou Osmanů. Územní rozdrobení umožňovalo vznik nových emirátů z kmenových uskupení. Turecké pastevecké kmeny se zmítaly v náboženských válkách a až vůdce Ertagal vytvořil mocenskou základnu, kterou poté rozšiřuje Osman (1288 – 1326) na úkor Byzantské říše. Dobil Brussu a položil základy Osmanské říše. Jádrem území bylo město Eskisehir. Turecké kmeny pohltily vyspělou civilizaci v zemědělských oblastech v úzkých pobřežních nížinách- a poměrně dlouho se adaptovaly na venkově i ve městech. Zeměpisný charakter Turecka zásadně ovlivňoval celkový výrobní proces v zemi po staletí.

Nejvýraznější a nejvyspělejší oblastí byl egejský region, v němž je soustředěna polovina nejúrodnější půdy v zemi.²⁰ Rovněž úzký pás nížin ve Středozeří má úrodnou půdu. Z jeho západní části se zvedá pohoří Taurus, druhé nejvyšší turecké vysokohorské pásmo, jehož vrcholy se zvedají od pobřeží do vnitrozemí. Je skalnaté, má málo řek a po tisíciletí bylo bariérou pro pohyb lidí ze středomořského pobřeží do vnitrozemí.²¹ Třetím významným regionem je Anatolská náhorní plošina obklopená dvěma horskými pásmo. Její nadmořská výška od západu na východ se pohybuje od 600 m do 1200 m. Zemědělství je zde bez závlah

a dávalo po staletí jen mizivé výnosy. Soustřeďovalo se kolem řek a v místech s dostatkem spodní vody.²²

V této oblasti bylo třeba velkého úsilí i značných zkušeností v pěstování obilnin, hlavně pšenice, která je základní složkou tureckého jídelníčku.²³ Po celá staletí zde probíhalo vypásání travních porostů, což značně ovlivnilo erozi půdy. Hornatá východní Anatólie, původní arménská oblast, skrývá několik vysokohorských pásem s velkými teplotními rozdíly a suchými léty. Arménská vysočina (pokračování Tauru východním směrem) má dlouhé a velmi drsné zimy s ročním teplotním průměrem 4 °C. Prší zde hlavně v zimě a na jaře. To je nejméně z celé anatólské plošiny, srážky tvoří v průměru 300 – 400 mm. Turecké řeky jsou většinou nesplavné a mnohé v létě vysychají.

Půda anatólské planiny nemá vodu a ostré meziroční výkyvy srážek způsobují velké kolísání úrody z roku na rok. Tak tomu bylo po staletí. Oblasti polopouští jsou pro tento kraj typické. Tento region je původní arménskou pravlastí, jíž vévodí jezero Van ve výšce 1596 m. Zde pramení rovněž tři významné toky Eufrat, Tigris a Aras (vtékající do Kaspiku). Je to oblast historického Kurdistanu představující skalnaté hory a kruté zimy. Úzká údolí podél vodních toků a údolí Mus západně od Vanu tvoří jediné zemědělské oblasti. Uvedený ráz turecké krajiny ovlivňoval po staletí zásadním způsobem roztržitost agrární struktury, v níž převažoval typ hospodářství, která měla a mají dodnes naturální nebo polonaturální charakter. Produktivita práce byla celá staletí velmi nízká. Vesnice jsou poměrně vzdálené a hospodářství nerovnoměrně rozmístěná (podle přírodních poměrů).

Turecké kmeny po vstupu do země (koncem 11. – 12.stol.) nacházejí zbožně řemeslnou základnu v přístavních městech a v pobřežních oblastech v rukou řecké složky. Ve vnitrozemí dominoval s poměrně velkým objemem obchodního kapitálu arménský prvek ve městech. Právě historicky původní arménská oblast byla velmi důležitou složkou v obchodních transakcích s drahým importním i domácím zbožím. Tradice hrála neobyčejně významnou roli v podhorských a horských oblastech Turecka. Zde žily po staletí v těsné blízkosti turecká a vyspělá arménská komunita, která čile obchodovala na městském trhu. V 19. stol. turecká zemědělská výroba stagnuje.

V 2. pol. 19. stol. nacházíme v zemi typické znaky hospodářství doby: malá políčka s několika zvířaty, nájem půdy za peníze a podílový nájem. Turečtí pastevcí položili v Malé Asii základy organizovaného zemědělství a kolektivní ochrany společenství před vpády nepřátelských kmenů. Vytváření těchto nových sociálních struktur výrazně napomohly základní principy islámského učení. To poskytlo primitivní pastevecké společnosti srozumitelnou a veskrze praktickou pomůcku pro vytvoření zárodků organizované výroby a výrazně podpořilo její strukturování do rodů, klanů, kmenů a kmenových svazů. Původně kočovné kmeny pastevců se tak počaly usazovat v maloasijské oblasti koncem 11. – 12. století. V kmenovém svazu dominovala striktní dělba práce, která určovala subordinační profil rodiny. Pevné zakotvení jedince v rodině, jeho rodová příslušnost a kmenový původ jasně definovaly jeho společenskou pozici a jeho místo v kolektivním způsobu výroby. Kmenový svaz řídící se pravidly islámské věrouky řešil všechny hospodářské náležitosti. Tato situace se po staletí nezměnila a turecká vesnice i v 19.stol. plně odpovídala těmto znakům. Převaha koránu v

této oblasti, výrazně přesahující vliv křesťanské bible, je zcela pochopitelná. Korán je autoritativní, vydává pokyny zcela odpovídající pastevecké organizační struktuře a působí kompaktně a celistvě. Turecké kmeny obývající náročný terén obtížně přístupných údolí a náhorních plošin, téměř znemožňujících vzájemné kontakty, se těmto pokynům plně přizpůsobily.

Korán plně odpovídal psychice a potřebám pastevců a dostatečně pokrýval problematiku rodinných vztahů. Jeho přísně autoritativní ideová koncepce výrazně tvarovala myšlení negramotných věřících, kteří si dokázali velmi snadno osvojit jednoduché příkazy týkající se víry a každodenního života. Na korán je tak třeba nahlížet spíše jako na praktickou příručku rozšířenou o náboženský rozměr než jako na obvyklý zdroj věrouky .24

Islám má zákonodárnou povahu opírající se o ideu podřízenosti a nadřazenosti, právo je silně prostoupeno teologií. Uspořádání etických hodnot, tak příznačných pro křesťanství, však zcela opomíjí. Tato společensko-morální měřítko si turecké kmeny začaly dodatečně vytvářet až po příchodu do Malé Asie a jejím osídlení. Korán se namísto morálního apelu věnuje propracování legislativy, v jejíž strukturách kněží nehrají podstatnou roli. Islámská věrouka se nijak nezasazuje o vytváření církevní organizace, neopírá se o svátosti a nezakládá formální instituci kněžství. Islámské právo, které tak nelze v žádném případě ztotožňovat s křesťanskou chápanou etikou, bylo rozšířeno na velkém území a zákon se stal neosobním. Tato skutečnost poskytla neomezený prostor pro rozličné interpretace a postoje k otázkám mravnosti a později výrazně napomohla vzniku totality.

V tomto ohledu lze pochopit fatální odlišnost arménského společenství, které se formovalo pod křídly křesťanské církve. Christianizace arménského národa proběhla neobyčejně rychle: poskytla strukturujícímu se společenství státotvorné základy a rozhodujícím způsobem ovlivnila rozvoj a orientaci arménské kultury. Arménská křesťanská ideologie je výrazně ovlivněna patriotismem, který ji do značné míry formoval a určoval její svébytnost. Ta pak celá staletí odolávala neobyčejně silným vnějším tlakům Byzance a Persie. Tuto odtrženost od hlavního křesťanského proudu jen potvrzují v arménštině zaznamenávané náboženské texty.

Arménský národ tímto způsobem odolal náporu dvou nepřátelských světů, Byzance a Persie, zachoval si svou integritu a svůj jazyk, písemnictví a kulturní dědictví. Neobyčejně významnou roli v tomto zápase sehrály kláštery dosahující vynikajících výsledků v oblasti vědy a kultury. Arménie si tak uchránila jeden z největších archivních skvostů Matenadaran s mimořádnými literárními památkami náboženské i světské literatury. Arméni již v 11. stol. dosahují nebývalého ekonomického a kulturního rozmachu, který potvrzuje i vynikající řemeslná a umělecká úroveň stavitelství, zručně zpracovávajícího křesťanské architektonické prvky a motivy. Knihovny a skriptoria, vystavěné v obdivuhodné harmonii s prostředím na principu trojlodních bazilik, byly výrazem rostoucí ekonomické moci církve na státně nesjednoceném území. Klášterní školy mohly svou vysokou úrovní směle konkurovat věhlasným evropským univerzitám – staly se oporou arménského jazyka a centry vzdělanosti i v dobách okupace. V tomto ohledu lze za nejtragičtější kapitolu arménské národní historie považovat vpád Mongolů v 13. stol. a expanzi egyptských Mameluků.²⁵

Rozvrat země a zpustošená krajina způsobily vlny migrace z vnitrozemských oblastí jižním a západním směrem do přímořských i vnitrozemských oblastí Kilikie,²⁶ která se stává od 16. stol. významnou oblastí Osmanské říše díky mimořádnému ekonomickému a kulturnímu potenciálu arménských komunit. Bohatí finančníci a obchodníci, kteří s velkou prozíravostí blokovali kapitál dálkového i vnitrozemského obchodu a financí, vytvářeli hegemonní podnikatelskou vrstvu, která byla již v 19. stol. plně připravena vstoupit na světové trhy. Domácí feudální vrstva příslušníků Vysoké Porty, jejíž kapitálovou základnou bylo pozemkové vlastnictví a finanční zisky z okupovaných zemí, nedokázala této podnikatelské skupině konkurovat.

Od konce 16. stol. tak lze definovat tři základní oblasti geografického působení arménských komunit: 1. původní arménské území Van - Erzerum - Erzindžan - černomořská pobřežní oblast, 2. Sivas - Diyarbakir - Urfa - Adana, 3. významná a ekonomicky velmi silná arménská komunita v Izmiru a Konstantinopoli.²⁷ V 2. pol. 19. stol. se arménský národ střetává se svým osudovým rivalem, který pod rouškou náboženské a etnické nesnášenlivosti zahajuje genocidu arménského etnika na tureckém území. Propagandistická idea panislamismu a panturkismu představovala důmyslně vykonstruovaný prostředek k vyvlastnění arménského majetku. Stavěla na zcela smyšlené zámince - medializovala údajný záměr Arménů odtrhnout východní oblasti, k čemuž jim měla posloužit oslabená pozice Turecka zmítajícího se ve válce s Ruskem. Pro pochopení této klíčové etapy tureckých dějin, kterou osudově poznamenala totalitní ideologie státního zřízení důmyslně kombinující ekonomické faktory s ideologickými, je třeba blíže vyložit situaci v Osmanské říši před vypuknutím první světové války.

19) Historickou existenci Frýgů ukončili v r. 546 př. n. l. Peršané.

20) U Tróje a Burssy. Je zde mírná a vlhká zima a horké a suché léto.

21) S výjimkou horského průsmyku na severozápadě od Adany, tzv. Kilikijských vrat

22) Naprší jen 300 mm ročně, nepravidelně, někdy méně než 200 mm. Bývají zde extrémní vedra a velmi chladné zimy se sněhem.

23) Dodnes má Turecko největší spotřebu chleba na světě, na jeho přípravu se spotřebuje polovina úrody.

24) Srov. : Kropáček L., Duchovní cesty islámu, Praha 1993

25) V roce 1375

26) Do této oblasti šly proudy migrantů již od dob vpádu seldžuckých Turků koncem 11. stol.

27) Viz mapa - příloha (z důvodů lepší přehlednosti je mapa na začátku článku - pozn. DP)

Zveřejněný text vyšel původně jako součást magisterské diplomové práce Bc. Filipa Nováka: Arménská genocida, Brno 2008.

Příště: Genocida arménského národa v osmanském Turecku 1895-1918: Hospodářský stav země koncem 19. stol. Arménská otázka a reformy